

Христина МОНАСТИРСЬКА

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника

Лінгвокогнітивна інтерпретація алегорії в українському художньому тексті (з англійськими паралелями)

Сучасна лінгвістика характеризується посиленням уваги до дослідження мовно-мисленнєвих процесів пізнання. Інтенсифікація опрацювання когнітивної наукової парадигми зумовила появу нових підходів до вивчення художнього слова. Метою нашого дослідження є з'ясування передумов породження алегорії як засобу кодування і трансформації знань.

Під алегорією зазвичай розуміють один із видів іносказання, в якому конкретний образ є формою розкриття абстрактного поняття, судження¹. Її призначення полягає в застосуванні виразу з одним смислом для представлення іншого, невідомого смислу, який передбачає розширене тлумачення. Об'єктами словесної алегоризації можуть ставати абстрактні поняття, назви природних та суспільних явищ, міфологічних персонажів, героїв байок, притч, казок, тварин та осіб.

Алегорія – це ілюстрація, пояснення певної ідеї, яка пізнається через діяльність свідомості². О. Лосєв стверджує, що алегорія виконує функцію репрезентації певного поняття, унаочнює його і робить зрозумілим, додаючи те, що для нього є суттєвим³. Для позначення одиниці мовно-естетичного аналізу алегорійних образів використовуємо термін „алегорема”.

Алегорія складається з двох компонентів: смислового й образно-предметного, які становлять цілісну єдність, взаємодіють на формальному, а не на сутнісному рівні. Алегорійний образ потребує спеціального коментаря, який

---

¹ *Українська Літературна Енциклопедія в 5 т.*, ред. І. Дзевєрін, т. 1, Київ 1988, с. 39.

² Г. Осадко, *Знакові образи-символи як стилеві чинники в поезії і прозі символізму (на матеріалі творчості Петра Карманського): автореф. дис. канд. філол. наук*, Тернопіль 2006, с. 22.

³ А. Лосєв, *Проблема символа и реалистическое искусство*, Москва 1976, с. 137.

може бути складником алегорійного тексту, продуктом усвідомлення адресанта й адресата. Характерною ознакою алегорії є її здатність відображати конкретний зміст, який не вичерпується текстом. За межами художнього тексту алегорійній конструкції властива визначеність, що пояснюється тим, що, скажімо, значення образів тварин у людській свідомості закріпилися як постійно присутні.

Введення алегорії до художнього твору відбувається двома способами: „зовнішнім” та „внутрішнім”: „зовнішній” полягає в тому, що художній твір за жанровими ознаками є носієм алегорійного змісту, наприклад байка, притча. Основу „внутрішнього” способу становить персоніфікація — засіб зображення тварин або предметів, явищ природи як живих істот, наділених людськими почуттями, думками, мовою, тобто перенесення ознак живого предмета на неживий⁴.

Приміром, образи тварин використовуються для зображення характеру людини чи абстрактних понять, вони слугують своєрідною „маскою”, роль якої в тканині тексту полягає в приховуванні прямого смислу, зазвичай відтворюючи негативні або позитивні риси вдачі людини, вади суспільства тощо. Звернення до образів тварин пояснюється визначеністю, закріпленістю за ними стійких характеристик, за значенням номінативної одиниці — назви тварини вбачають певну сутність, наприклад, „лисиця” — „хитрощі”⁵.

Життєві ситуації та абстрактні поняття, які у художньому тексті зображуються у вигляді алегоричних категорій тварин, уводять читача у світ автора художнього тексту, оживляють текст, надають номінації нетипового, символічного, узагальненого, часом трансцендентного смислу. Символіка, яку знаходимо у мові, міфології, мистецтві, релігії, логіці, через алегорію відкриває доступ до свідомості⁶.

Механізм добору назв тварин для включення в образну систему художнього тексту полягає в опрацюванні засобів відображення реальних характеристик крізь призму міфологічного мислення. К. Леві-Строс установив зв'язок між чуттєвим сприйняттям тварини та її якостями: „(...) види, наділені тією чи іншою знаменною рисою — формою, забарвленням чи запахом, — відкривають споглядачеві те, що можна було б назвати „правом дотримання”, дають змогу постулювати, що ці видимі риси є знаком прихованих таких самих специфічних властивостей”⁷. Можемо констатувати факт наявності своєрідної схеми-системи свідомості, суть якої базується в „підлаштуванні” представників фауни під значення, які об'єктивовані в художньому тексті.

Відомо, що у байці персонажі уособлюють алегорію певних рис характеру людини, символізують позитивні або негативні ознаки суспільства; образи байки

⁴ О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв, *Теорія літератури*, Київ 2005, с. 112.

⁵ Л. Выготский, *Психология искусства: Педагогика*, Москва 1987, с. 94.

⁶ Н. Арутюнова, *Метафора и дискурс* [в:] *Теория метафоры*, общ. ред. Н. Арутюнова, М. Журавская, Москва 1990, с. 5–32.

⁷ К. Леви-Строс, *Неприрученная мысль* [в:] *Первобытное мышление: Республика*, Москва 1994, с. 126.

стають одночасно як алегоріями, так і символами („алегорійними символами або символічними алегоріями”)⁸. Для розуміння прихованого змісту байки читачеві необхідно прикласти інтелектуальні зусилля, задіяти свій життєвий досвід. О. Воробйова наголошує, що в будь-якому художньому тексті містяться експліцитні і / або імпліцитні вказівки на певний тип (типи) адресата, який здатен декодувати його зміст у діапазоні адекватному для розуміння⁹. Читач як завершальна ланка духовно-практичної діяльності, спрямованої на естетичне оволодіння дійсністю, сприймає образи зображених персонажів, збагачуючи їх суб’єктивним змістом залежно від особистого ставлення до дійсності¹⁰. Алегорична форма „завжди „прозора”: в ній відчувається глибинний сенс, що не обмежується її предметним змістом; вона дає відчуття незакінченності зв’язків того, що мовлено чи зображено, зі світом, і це надає значущості зображенню найпростіших речей”¹¹.

Складником алегоричного зображення зазвичай виступають атрибути, які пояснюють прихований образний зміст. Скажімо, в тексті: „Українська громада – стадо **наївних овець**, якими керують вовки. Вона слабка і безпомічна, бо не має своїх лідерів” (Т. Мальярчук) ускладнене алегорійне значення назви *вівці* формується за допомогою атрибута „наївний”, який характеризує громаду як беспорядну масу. Значення алегореми „вовк” реалізується внаслідок актуалізації принципу категорійного зсуву: вовк (тварина) → вовк (уособлення несправедливої влади).

Значення алегорії можна зобразити такою схемою: „лінгвокультурний концепт = прототип → художній образ” за умови, коли основу алегорії становить прототип¹². Алегорійний образ є кроком на шляху до узагальненого змісту, оскільки він представляє не окремий предмет, а клас предметів. Проаналізуємо алегорійний образ kota в українській та англійській байках.

— **Котусю-братику!** Скажіть мені скоріше,
Хто із хазяїнів отут усіх добріше?..
Котусю-батецьку! Куди ж мені поткнуться?..
— Так ти, бачу, усім тут добре надоїв,—
Кім Вовкові сказав,—
Чого ж ти, братику, сюди і забігав?

⁸ Л. Піхтовнікова, *Еволюція німецької віршованої байки (XIII–XX ст.): жанрово-стилістичні аспекти: дис. доктора філол. наук*, Харків 2000, с. 38.

⁹ О. Воробьєва, *Реалізація фактора адресата в художественном тексте в аспекте лінгвокультурної традиції* [в:] „Филологические науки”, № 1, 1992, с. 59.

¹⁰ А. Домашнев, *Интерпретация художественного текста*, Москва 1983, с. 23.

¹¹ *Современный словарь-справочник по искусству*, ред. А. Мелик-Пашаев, Москва 1999, с. 607.

¹² Н. Ткаченко, *Лінгвокультуреми у казці Л. Керрала „Alice in Wonderland* [в:] „Проблеми семантики слова, речення та тексту”, № 32, 2014, с. 288.

*Ні, наші козаки ще з розуму не спали,
Щоб Вовка од біди сховали!* (Л. Глібов).

Виділяємо етапи аналізу алегорєми: основий етап полягає в аналізі словникових дефініцій семєми *'kit'*, які містяться як у загальних, так і у спеціальних словниках. Зазначимо, що термінологічні значення формують ядро семєми *'kit'*, а нетермінологічні – його ближню, дальню і крайню периферію. Основою ближньої периферії є нетермінологічні значення, що передають одну із основних сем ядрових значень. Проаналізуємо вербалізацію алегорєми у художньому дискурсі і визначимо зв'язок периферії з його ядром, що містить асоціативний компонент.

У СУМ *'кіт'* - свійська тварина родини котячих, що знищує мишей і щурів; самець кішки¹³. У „Longman Dictionary of Contemporary Use” *kit* — a small animal with four legs that people often keep as a pet. Ці дефініції формують ядро алегорєми *'kit'*¹⁴.

Решта тлумачень із специфічними конотаціями і асоціаціями належать до периферії. Візьмемо до уваги порівняння: *шкідливий як кіт* (про людину, яка чинить шкоду, збитки), де компонент *'шкідливий'* спричиняє утворення асоціації з недобросовісною людиною. Порівняння *ледачий як кіт; працює як кіт на печі; примостився як кіт на сонці* та англійське порівняння: *as lazy as a cat* позначають сему *'лінь'*. Проте у запропонованому нами прикладі алегорійний образ kota, який реалізується за допомогою мовних одиниць – *котусю-братуку, котусю-батечку*, отримує значення справедливої, досвідченої людини, яка може дати пораду та повчає, як слід поводити себе в тій чи іншій ситуації.

В англійській байці *kit* набуває іншого значення. Розглянемо такий приклад:

*A Cat was looking at a King, as permitted by the proverb.
„Well,” said the monarch, observing her inspection of the royal person, “how do you like me?”
“I can imagine a King,” said the Cat, “whom I should like better.”
“For example?”
“The King of the Mice.”
The sovereign was so pleased with the wit of the reply that he gave her permission to scratch his Prime Minister’s eyes out (A. Bierce).*

На відміну від *kota* в українській байці, вислів: *Cat was looking at a King, as permitted by the proverb* наводить на думку, що *kit* в англійській байці входить до верхівки державного правління, а з наступного контексту: *The*

¹³ Словник української мови, за ред. І. Білодіда, т. 1–11, Київ 1973, с. 171.

¹⁴ Longman Dictionary of Contemporary Use Online, <http://www.ldoceonline.com/dictionary/cat/>, [25.04.2017].

sovereign was so pleased with the wit of the reply that he gave her permission to scratch his Prime Minister's eyes out впливає, що пропозиція *coma* має значний вплив на прийняття рішення монарха. Проте наступні репліки: *I can imagine a „King,” said the Cat, „whom I should like better (...), (...) The King of the Mice* дають можливість припустити, що *kim* би залюбки посів посаду короля.

Отже, ядром семи семем *'kim'* є його словникова дефініція як різновид словникового тлумачення, що репрезентує визначену структуру знання. Ядрове значення алегорем *kim* загалом спільне в українській і в англійській мовах. Проте периферію становлять радикально різні поняття: значення досвідченої, компетентної людини в українській байці та значення хитрої, авторитетної людини в англійській. Тобто периферія доволі велика, а може, й необмежена, оскільки *kim* викликає в кожного етносу низку асоціацій, окремі приклади яких можна спостерігати в художньому тексті.

Побудуємо фреймову структуру алегорем *kim*, що дасть змогу визначити спільну семему для ядра і проаналізувати розвиток периферійних значень. У структурі алегорем КІТ / САТ формуються такі фрейми:

- 1) КІТ-ПАРТНЕР – (САТ-PARTNER);
- 2) КІТ-РЯТІВНИК – (САТ-SAVIOR);
- 3) КІТ-АГРЕСОР – (САТ-AGRESSOR).

Зазначимо, що ці фрейми пов'язані між собою і можуть взаємодіяти один з одним, утворюючи субфрейми та слоти.

Фрейми КІТ-ПАРТНЕР – (САТ-PARTNER), КІТ-РЯТІВНИК – (САТ-SAVIOR), КІТ-АГРЕСОР – (САТ-AGRESSOR) виокремлюються за допомогою такого засобу вербалізації, як персоніфікація, тобто *kim* сприймається адресатом як людська істота, котра здатна впливати на поведінку інших людей. На те, що *kim* уподібнюється людині, вказують антропоморфні риси, а саме надання *котіві* психологічної можливості та здатності висловлювати власні думки та емоції.

Субфрейми „знайти притулок”, „прохання” становлять структуру фрейму КІТ-РЯТІВНИК – (САТ-SAVIOR) та вербалізуються за допомогою предикатів, словосполучень та зменшено-пестливих звернень: *попрохать, сховать, куди поткнутися, котусю-братіку, котусю-батечку*.

У свою чергу, фрейм КІТ-ПАРТНЕР – (САТ-PARTNER) реалізується за допомогою субфреймів „співпраця”, „взаємодія”, „згода”, які знаходять своє відображення в тексті за допомогою лексичних одиниць *to look at, permission, reply, wit*.

Фрейм КІТ-АГРЕСОР – (САТ-AGRESSOR) має у своїй структурі такі субфрейми: „загроза”, „лицемірність”. Ці субфрейми позначаються за допомогою лексичних одиниць, які мають характер застереження щодо ненадійності людини, яка займає керівну посаду.

Проаналізувавши інформацію щодо значення та функцій алегорії у художніх текстах, констатуємо окремі висновки щодо ролі алегорії у художньому тексті:

- алегорема уможливило зображення абстрактного поняття за допомогою конкретного художнього образу; значення алегорії не буквально, а переносне;
- алегорія посідає чільне місце серед низки засобів художньої образності, уможливило ствердження автором його життєвої позиції, зокрема щодо викриття пороків суспільства;
- алегорія сприяє висловленню точки зору автора в такий спосіб, щоб викликати максимально сильний вплив на читача, оскільки алегорії не тільки стимулюють інтелект читача, а й спонукають його до розмислів, а також виконують естетичну функцію.

Як свідчить аналіз обраних україномовних та англomовних художніх текстів, алегорема *kit* вербалізується за допомогою персоніфікації, порівняння за участю інших одиниць як з негативною, так і позитивною конотацією. Варто підкреслити розбіжність у системі субфреймів алегорема *kit* в проаналізованих українській та англійській байках. В українському варіанті алегорема *kit* реалізується за допомогою субфреймів КІТ-РЯТІВНИК – (CAT-SAVIOR) та КІТ-ПАРТНЕР- (CAT-PARTNER), в той час як в англійській нашаровується нове антиномічне значення КІТ-АГРЕСОР – (CAT-AGRESSOR), що відображає досвід та суб'єктивне сприйняття поняття у суспільній свідомості та є результатом концептуально-метафоричного переосмислення.

ЛІТЕРАТУРА

- Арутюнова Н., *Метафора и дискурс* [в:] *Теория метафоры*, общ. ред. Н. Арутюнова, М. Журавская, Москва 1990, с. 5–32.
- Выготский Л., *Психология искусства: Педагогика*, Москва 1987.
- Воробьёва О., *Реализация фактора адресата в художественном тексте в аспекте лингвокультурной традиции* [в:] „Филологические науки”, № 1, 1992, с. 59–66.
- Домашнев А., *Интерпретация художественного текста*, Москва 1983.
- Леви-Строс К., *Неприрученная мысль* [в:] *Первобытное мышление: Республика*, Москва 1994.
- Лосев А., *Проблема символа и реалистическое искусство*, Москва 1976.
- Осадко Г., *Знакові образи-символи як стильові чинники в поезії і прозі символізму (на матеріалі творчості Петра Карманського): автореф. дис. канд. філол. наук*, Тернопіль 2006.
- Піхтовнікова Л., *Еволюція німецької віршованої байки (XIII–XX ст.): жанрово-стилістичні аспекти: дис. доктора філол. наук*, Харків 2000.
- Українська Літературна Енциклопедія в 5 т.*, ред. І. Дзевєрін, т. 1, Київ 1988.
- Галич О., Назарець В., Васильєв Є., *Теорія літератури*, Київ 2005.
- Ткаченко Н., *Лінгвокультурема у казці Л. Керрола „Alice in Wonderland”* [в:] „Проблеми семантики слова, речення та тексту”, № 32, 2014, с. 282–289.
- Современный словарь-справочник по искусству*, ред. А. Мелик-Пашаев, Москва 1999.

Словник української мови, за ред. І. Білодіда, т. 1–11, Київ 1970-1980.

Longman Dictionary of Contemporary Use Online, <http://www.ldoceanline.com/dictionary/cat/>, [25.04.2017].

У статті розглянуто особливості алегорії як концептуального та структурного мовного явища, визначено характерні риси її реалізації в художньому тексті; введено поняття "алегорема". Алегоричні структури досліджуються як полівалентні компоненти формування образу, як засіб кодування та трансформації знань.

Ключові слова: алегорія, алегорема, художній текст, прихований смисл, конотація, ядро, периферія, фрейм, субфрейм, слот.

LINGUO-COGNITIVE INTERPRETATION OF ALLEGORY IN UKRAINIAN ARTISTIC TEXT (WITH ENGLISH PARALLELS)

The article describes the allegory characteristics as a conceptual and structural linguistic phenomenon. The author determines peculiarities of its realization in the artistic text and introduces the "allegory" concept. Allegorical structures are investigated as polyvalent components of image forming as well as a means of encoding and transformation of knowledge.

Key words: allegory, allegorism, artistic text, hidden meaning, connotation, core, periphery, frame, subframe, slot.

zgłoszenie artykułu: 30.06.2017 r.

przyjęcie artykułu do druku: 10.01.2018 r.